

ELİTLERİN YENİ YÜZÜ, İSLAMİ BURJUVAZİ

Alper MUMYAKMAZ

Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı, alpermumyakmaz@gmail.com

Özet

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren milli bir burjuvazinin oluşturulmaya çalışıldığı Türkiye'de; devlet, yaşanan iktisadi gelişmeler karşısında belirleyici olma vasfını zaman içerisinde kaybetmiş, ekonominin ve toplumun sosyolojik gerçeklikleri de bu süreci etkilemiştir. Özellikle 24 Ocak Ekonomik İstikrar Kararları ile birlikte serbest piyasa ekonomisinin gelişimi sayesinde ortaya çıkan bu değişimde, dindar ve muhafazakâr kimlikleri ile tanınan iş adamları başat aktörler olarak rol almış ve bu aktörler İslam ve kapitalizm arasındaki ilişkide önemli bir statü kazanmışlardır. İktisadi alan dışında toplumsal ve siyasal alanda da önemli roller üstlenen bu aktörler; dindarlık, ticaret ve kapitalizm konularındaki düşünce ve pratikleri ile son otuz yılda yaşanan sosyolojik değişim sürecinde dikkati çekmişlerdir. 1980 sonrasında ortaya çıkan ve daha çok TÜSİAD karşısında karşıt elitler olarak gösterilen ve İslami Burjuvazinin bu süreçte sembolleşen birliği olan MÜSİAD, Türk modernleşmesinin muhafazakâr değerlerinin sembolü haline gelmiştir. Bu çalışma; değişim sürecinin içinde yer alan, dindar, muhafazakâr kimlikleriyle tanınan ve Ankara'da yaşayan, işadamlarından üçüyle yapılan derinlemesine görüşmelerle de desteklenmiş, yaşanan sosyolojik değişimin pratikteki karşılığını anlamlandırmak ve açıklamak için çalışmaya dâhil edilmiştir. Sonuçta Türkiye ekonomisinin seküler yapısı, ticari faaliyet içerisinde bulunan işadamlarının dinsel ve ideolojik yaklaşım ve düşüncelerini belirlediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İslami Burjuvazi, Kapitalizm, TÜSİAD, MÜSİAD.

THE NEW FACE OF ELITES, ISLAMIC BOURGEOISIE

Abstract

In Turkey where the state tried to create a national bourgeoisie since the founding of the Republic of Turkey it has commence to lose its decisive feature in the face of economic growth experienced over time. Also the sociological and economic realities of the society have influenced this process. Particularly, the January 24th Economic Stabilization Decisions along with a free market economy thanks to the development of this continuous change, the businessmen known with their religious and conservative identities, have dominated as the leading actors and they have achieved a significant status in the appearing relationship between Islam and capitalism. As well as their influence observed in economy, these actors who have displayed important roles in the social and political areas have attracted attention in the sociological changes in the last three decades with their thoughts and practices in the issues of religiosity, commerce and capitalism. MUSIAD that emerged just after 1980 as the opposing elites against TUSIAD and having been symbolised as the Islamic bourgeoisie during this process has become the symbol of the conservative values in the Turkish modernization. In order to construe and explain the meaning of its practices in the sociological change, this study has also been supported by the in-depth interviews with three businessmen having religious and conservative identities and living in Ankara. To conclude, the secular structure of Turkish economy is decisive in the formation of religious and ideological thoughts and approach of businessmen being active in commercial activities.

Key Words: Islamic Bourgeoisie, Capitalism, TUSIAD, MUSIAD.

Giriş

Cumhuriyet'in kuruluşundan bugüne Türkiye'de uygulanan iktisat politikaları sadece Türkiye'nin kendi bireysel tercihleriyle değil, dünyada meydana gelen gelişmeler ve yaşanan konjonktürel süreçlerle de şekillenmiştir. Bunlardan 1929 dünya ekonomik buhranı devletçi ekonomi politikalarını, 1980 sonrası neo-liberal iktisat politikaları ise Türkiye'nin serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecini makroekonomik kararlar ve tercihler bağlamında etkilemiş, dünya ekonomisinden uzak kalamadığını göstermiştir. Bu süreçte ise milli bir sermaye ve burjuva sınıfının oluşması devletin siyasal alanda başlıca amacı olmuştur.

1929 Ekonomik buhranından sonraki dönemde Batıdaki devlet ve burjuvazi ilişkisi ile Türkiye'deki devlet ve burjuvazi arasındaki ilişkinin boyutları birbirinden farklı olmuş, 1980'lere kadar Türkiye'de devletin ekonomi üzerindeki kontrolü bağımsız bir burjuva sınıfının oluşumunu engellemiştir. Bu nedenle 1980'li yıllara kadar burjuvazi ile devlet arasında yakın bir ilişki olmuş, Türkiye ekonomisi bu temel üzerine şekillenmiştir. Ancak 24 Ocak kararlarıyla birlikte ekonomik sistemde yaşanan büyük değişim Türk burjuvazisinin uluslararası kapitalist dinamiklerle işbirliğini gündeme getirmiş ve Türk burjuvazisinin "komprador" bir nitelik kazanmasına neden olmuştur. Bu durum, devlet ile burjuvazi arasındaki ittifakın dağılmasına ve uluslararası mekanizmaların devreye girmesiyle devletin ekonomi alanındaki gücünün giderek zayıflamasına yol açmıştır. Böylece dünyada meydana gelen değişim dalgası küresel ekonomi içerisinde milli burjuvazinin saf değiştirmesine yani devletle olan ittifakında bir kırılmaya neden olmuştur. 1970'li yıllarda milli burjuvazinin örgütlü yapısı olan TUSİAD, bu yılların çalkantılı siyasal atmosferinde dönemin siyasal dengeleri üzerinde etkili olmuş, süreç içerisinde temsil ettiği burjuva sınıfının devletten özerkleşmesine ve bu yöndeki çıkarlarını savunma açısından devletle mücadele etmesine, hatta diğer muhalif unsurlarla işbirliği yapmasına neden olmuştur. 24 Ocak kararlarıyla ortaya çıkan ekonomi alanındaki politika değişikliğinin devletten bağımsız bir işadamları klişinin oluşmasına neden olması, devletin milli bir burjuvazi oluşturma çabasını boşa çıkarmış evrensel anlamda bir burjuva sınıfının doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bu çabanın artık devlet eliyle olamayacağını anlaşılmaması; devletin toplum, ekonomi ve siyaset üzerindeki güç ve etkinliğinin azalmasına yol açmış ve bu sayede serbest piyasa sisteminde yeni aktörler ortaya çıkmıştır (Beriş, 2008:37-41). Böylece neo-liberalizm rüzgârı, Türkiye'de devletin ekonomi ve sermaye sınıfı üzerinde sürdürdüğü belirleyici inisiyatifini saf dışı etmiştir.

24 Ocak ekonomik istikrar kararları sayesinde devletin piyasalara müdahaleci yönü törpülenerek piyasa sistemi ile uyumlu bir anlayış gelişmiş, özellikle toplumda girişimcilik alanında köklü bir zihniyet değişimi de yaşanmıştır (Erkan, 2008:14). Özallı yıllar olarak da anılan bu dönemde, neo-liberalizmin devleti küçültme ve sosyal hizmetleri kısması, devletin meşruiyet zemininin daralmasına neden olmuş, "bireycilik" ve "hür teşebbüs" gibi hususlar giderek yayılmıştır (Karaaslan, 2011:105). Dolayısıyla bu istikrar kararları yalnızca iktisadi alanı değil, tüm

toplumsal yapıyı, alışkanlıkları ve hepsinden önemlisi tüketim kalıplarını değiştirmiştir. Bu çerçevede 1980'lerle beraber, toplumcu fikirler yerine bireyciliği, paylaşma yerine yarışmayı, başkaldırı yerine sistemle özdeşleşmeyi seçen bir düzeni gündeme getirmiştir. Türkiye'de sınıf dengelerinin sermayenin lehinde ciddi bir değişim geçirdiği bu dönemde Türk toplumu bir tüketim toplumuna dönüşmüştür. Ancak bu durum sadece bir refah yanılsamasına neden olmuştur. Çünkü 1980 sonrası bu dönem aynı zamanda maaş ve ücretle geçinen büyük çoğunluğun "hayat pahalılığına" karşı ciddi bir hayatta kalma mücadelesi verdiği bir süreci de ifade etmektedir (Erdal-Çetiner, 2009:12).

Küresel kapitalizm adına önemli bir dönüm noktası olan 24 Ocak Ekonomik İstikrar Kararları, ekonomik sistem üzerine köklü bir değişime yol açmış, bu mana da sadece ekonomi alanında bir değişimi değil, içeriği ve yapısı itibarıyla toplumsal bir dönüşüme de neden olmuştur. Yaşanan bu değişim 1980 sonrası dönemde oluşacak yeni sermaye yapılarının da zeminini hazırlamıştır. Öyle ki 1990'da kurulan MÜSİAD bunun en belirgin örneği olmuştur. Bu durum sermaye sahiplerinin el mi değiştirdiği üzerine yapılan tartışmalarla birlikte aslında Türkiye ekonomisinin yeniden dizayn edildiği bir döneme işaret eder.

İslami Sermayenin Gelişimi ve Dinamikleri

1970'lerden itibaren Türkiye, siyasal yapıların zayıflığı ve istikrarsızlığı nedeniyle küreselleşen dünyaya ayak uydurmakta ve istikrarlı büyüme için gerekli önlemleri almakta zorlanmış ancak 1980 sonrasında dışa açılarak ihracatta önemli artışlar sağlamıştır (Pamuk, 2007:13). 1980'le başlayan bu dönemde gerek dünya ekonomisi ile eklemlenme biçiminde, gerekse burjuvazinin iç dengelerinde önemli değişiklikler ortaya çıkmış, alınan yeni ekonomik kararlarla Türkiye'de dış pazarlara dönük üretim yapan bir sanayi oluşmaya başlamıştır. Bu süreçte Anadolu kentlerinden bazıları sahip oldukları bir takım avantajları kullanarak ciddi bir gelişme temposu yakalamış, ancak ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin ilk aşamalarından öteye geçilmekte başarı sağlanamamış, ülke sanayisi ağırlıklı olarak iç pazara dönük olma özelliğini korumuştur. Dış dünya ile eklemlenmedeki bu durum, burjuvazinin iç yapılanmasında tekelci grupların ağırlığı ile birleşince, sanayinin coğrafi dağılımındaki eşitsizliği giderek artmıştır (Ataay, 2001:28). Öte yandan 1980 sonrası süreçte Türkiye'de politik kültür değişmiş, toplumsal aktörler arası ilişkilerde bu sürece dâhil olmuş ve değişimler üç ayrı düzeyde ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi politik söylemin değişmesi, ikincisi toplumsal aktörlerin devletle aralarındaki ilişkilerin niteliği ve politik boyutunun değişmesi, üçüncüsü ise toplum ve devlet arasındaki ilişkide değişimlerin siyasal partiler tarafından ne ölçüde ifade edildiği, şekillendirildiği sorusu olmuştur (Göle, 2000:37). Böylece Türkiye bu dönemde sadece siyasal aktör ve kurumlarının varlığı ile değil, yeni toplumsal aktörlerin giderek artan güçleriyle şekillenen yeni bir döneme girmiştir.

Piyasa ekonomisinin ve medya dünyasının serbestçe geliştiği bu dönemde girişimciliğe hız verilmiş, rekabet artmış, başarı özendirilmiş, bireysel tatmin

arayışları bilenmiş, insanlar reklamlar aracılığıyla tüketim dünyasının konfor ötesi ayrıntılı estetiğine sokulmuş, kalite ve başarının kıstası gelişmiş dünya ülkeleri baz alınarak saptanmaya çalışılmıştır (Göle, 2000:51). Özellikle 1980 sonrası paranın gücü ve yeni tüketim kalıpları ile tanışan Türk toplumu, böylece yeni davranış kodlarını üretmiştir (Göle, 2011:174). Liberalizmin getirdiği bu yaklaşım bireyin öne çıktığı, tüketim kültürünün ve kapitalizmin tüm unsurlarıyla toplumu çepeçevre sardığı bir düzeni inşa etmiştir. Yeniden şekillenen toplum, yeni toplumsal aktörleri ve elitleriyle bu değişim sürecini yürütmüştür.

Bu değişim sürecinin yeni toplumsal aktörleri zaman içerisinde toplumda yeni özneler olarak varlıklarını göstermeye başlamışlar, Weber'in yönetici bir grup karşısında yönetilen durumunda olanların ya kendi istekleriyle ya da kendi istekleri dışında etkili siyasal mevkilerden dışlanmalarının, ekonomik yaşama atılmalarına neden olduğu yönündeki düşüncesinin (Weber, 1997:34) Türkiye'deki örneği olmuşlardır. Öyle ki, bu toplumsal kesimler liberalleşme sayesinde ekonomik aktiviteleriyle varlıklarını kamusal alana taşımaya başlamışlar, 1980 sonrasında yeni elit kesimler olarak anılmaya başlamışlardır.

Türkiye'de modernleşme projesinin en önemli dayanaklarından ve seküler yapıda olan iktisadi sistem içerisinde önemli rol oynayan elit kesimler (Akarçay, 2009:184) Türkiye'de hiç dönemde tam anlamıyla İslami tarzda bir ekonomi anlayışını benimsememiş, aksine seküler bir ekonomi anlayışına sahip olmuşlardır. Bu konuda Türkiye'nin Batı ile entegre olma yönündeki modernleşme tavrı, kapitalizmle ilişkisini kuvvetlendirmiştir. Bugün ise muhafazakâr ve İslami değerleri dikkate alan Anadolu sermayesi, rasyonel bir eylem olarak kapitalist girişimciliği geliştirmektedir. İslami sermayenin bu kendini sekülerleştirme çabaları, İslami değerlerle kapitalist değerleri bir uzlaştırma çabaları olarak değerlendirilmektedir (Akarçay, 2009:196-197). Ekonominin modernleşme sürecinin temel argümanı olması ve bu argümanın seküler özelliği sonraki yıllarda İslami sermayenin küresel sermayeye yönelik pozitif tutumunun anlaşılmasında önemli bir zemini teşkil etmiştir.

Bu süreçte Türkiye'de sermaye ilişkileri güçlenip derinleştikçe, muhafazakâr İslami kesimin anlam dünyası da genişlemiş Türkiye'deki kapitalizmin gelişimine paralellik göstermiştir. Böylece anlam dünyaları üzerinden kapitalizmin maddi yeniden üretimi sağlanmış, kapitalist ilişkiler ve sermayenin yeniden üretimi bu kesimlerin güçlenmesine neden olmuştur. Böylece İslami sembolik dünyalar da bu maddi gerçeklikler üzerinden yeniden tanımlanmıştır (Erkan, 2008:22). İslami sermayenin kapitalizmle yaşadığı bu ilişki ticari ve toplumsal hayatta bazı sorunları da gündeme getirmiştir. Para hırsı ve faizden kazanılan haksız kazanç gibi İslami değerlerle de çatışan bu ve benzeri sorunlar, kapitalizm karşısında Weberyen anlamda püriten bir ahlaka sahip olmasa da, İslami değerlerin izin verdiği sınırlılıklar içinde girişimci faaliyetlerin temel sorunu olmuştur. Bu çelişkiye rağmen muhafazakâr ve İslami çevreler, bankacılık ve finans sektörlerinde yine de boy göstermişlerdir (Akarçay, 2009:180-181). Böylece kapitalin İslami sermaye içerisinde giderek artan hegemonyası, faiz ve bankacılık konularında dindar

işadamlarını etkilemiş, farklı düşünceler şekillenmiştir. Bu dönemde ticari hayatın vazgeçilmez unsuru olan sermaye ihtiyacı yeni elit kesimlerin banka, faiz ve kredi gibi konularla yüzleşmelerine neden olmuş, bu kesimler için dindar kimlikleri ile ticareti bu sistem içerisinde devam ettirebilme gereksinimi arasında bir problem olarak gündeme gelmiştir. Bu kapsamda bu ve benzeri konularda dindar işadamlarının görüş ve düşüncelerinin ne olduğunu öğrenmek ve onların yaklaşımlarını da dikkate almak için Ankara’da üç dindar işadamlarıyla görüşmeler yapılmış, bu işadamlarının din, ticaret, kredi ve iş hayatları ile ilgili görüşleri değerlendirilmek üzere bu çalışmaya dahil edilmiştir.¹ Faiz, kredi ve banka konularında kendilerine has düşüncelere sahip olan bu işadamları bazı noktalarda benzer, bazı noktalarda ise farklı görüşler dile getirmişler, bu aşamada çalışmaya katkıda bulunmuşlardır.

Bu işadamlarından birisi olan Ahmet Bey² faiz konusunda, paradan para kazanılmasının haram olduğunu ancak öte yandan paranın bir emtia olduğunu belirterek faizi paranın bir maliyeti olarak ifade etmiştir. Bir diğer görüşmeci Salih Bey³ ise faiz kazancı ile ilgili olarak paralarını faize koymadıklarını hatta bu konuda vicdanen rahatsız olduklarını, yaptıkları işlerin ve işleme tabi olan para miktarının büyüklüğü nedeniyle banka faizlerine bulaşmadan işlerini yapabilecekleri teklifler götürdüklerini, dolayısıyla bankalarla görüşmeler yaparak vicdani rahatsızlıklarını hafifletecek yolları üretmeye çalıştıklarını söylemiştir. Ticari kredi kullanırken ise faiz oranlarına dikkat ettiklerini, kredi kullandıkları kredi kuruluşunun

¹ Çalışma kapsamında derinlemesine görüşme yapılan işadamlarından Salih ve Ahmet Bey kendileriyle ilgili özel konuların kamuoyuyla paylaşılmasının bazı yanlış anlaşılmalara ve yorumlara neden olabileceği endişesiyle isimlerinin açıklanmamasını, Mustafa Bey ise isminin açıklanmasının kendisi için bir mahzuru olmayacağını ifade etmiştir. Mustafa Bey’in iznine rağmen üç görüşmeci içinde kod adı kullanımı tercih edilmiş, görüşmecilerin görüş ve düşünceleri gerçek isimleri dışında konulan isimlerle anlatılmaya çalışılmıştır. Buna göre görüşme yapılan işadamlarının isimleri Ahmet Bey, Salih Bey ve Mustafa Bey olarak belirlenmiş ve görüşmeler işadamlarının çalışma ofislerinde gerçekleştirilmiştir. Görüşmecilerin dindar bir kimliğe sahip olmaları, daha çok 1980 sonrasında ticari gelişme sürecini yaşamış olmaları ve ortalama 250’nin üzerinde bir çalışan sayısına sahip olmaları ortak özellikleri olarak öne çıkmıştır.

² Ahmet Bey; 1990 yılında ticarete başlayan bir aile şirketine sahibi olup toplamda 275 çalışanı bulunmaktadır. İşletme mezunu, Tuskon, Müsiad üyesi ve Kayserili bir işadamı olan Ahmet Bey, okuldan çıkınca işyerine gittiklerini ve ticareti yaşayarak öğrendiklerini ifade etmiş, dinin bir yaşam tarzı olduğunu söylemiştir. Muhafazakâr insanın ticarete bakış açısı ile liberal bir insanın ticarete bakış açısı arasında fark olamayacağını söyleyerek dindar bir insanın düzgün olmasını ve ticareti ahlaklı bir şekilde yapması gerektiğini vurgulamıştır.

³ Salih Bey; 1970’li yıllarda marketçilikle ticarete başlayan ve şu anda onun üzerinde şirkete ve yaklaşık 800 çalışana sahip bir aile şirketinin ferdidir. Türkiye’nin çeşitli yerlerinde faaliyet gösteren şirketlerinin Ankara’daki faaliyetlerini yürütmekte olup, din ticari faaliyetlerinde öncelikli bir yere sahip bulunmaktadır. Şirketlerinin tam anlamıyla kurumsal bir şirket olmadığını kendi aralarında akrabalık ve aile içi hitap şekilleriyle iletişim kurduklarını ifade eden Salih Bey, şirket yönetiminde aile fertlerinin yetki sahibi olduklarını ancak herkesin kibar olması gerektiğini, damatlarının da şirketlerinde yönetici pozisyonunda çalıştıklarını ancak kız kardeşlerinin iyi okullardan ve bölümlerden mezun olmalarına rağmen şirkette çalışmadıklarını bu mana da erkek egemen bir aile şirketi olduklarını ifade etmiştir. İşlerinin büyüklüklerine göre iki imza ya da üç imza şartına bağlı çalıştıklarını, bu anlamda kurumsal bir yanlarının olduğunu ifade eden Salih Bey, şartların kendilerini kurumsallaşmaya ittiğini söylemiştir.

*banka mı, yoksa özel finans kurumu mu olduğunu önemsemediklerini, bunun sebebinin ise özel finans kurumlarının daha pahalıya kredi vermelerinden kaynaklandığını belirtmiştir. Bununla birlikte kredi kartını ise son 5-6 yıldır kullandıklarını, bundan önce kredi kartı dahi kullanmadıklarını hatta 2005 yılına kadar kredi dahi kullanmadan ticaretlerini devam ettirdiklerini ancak bu tarihten sonra girdikleri yeni sektörlerde mecburen kredi kullanmak ve bunun karşılığında da faiz ödemek zorunda kaldıklarını ifade etmiştir. Dini değerlerin her şeyin üstünde olduğunu söyleyen **Mustafa Bey**⁴ ise, geçmişte bir banka satın alma durumlarının olduğunu ancak bankanın faiz anlamına gelmesinden dolayı bunun içinde olamayacaklarını ve bu nedenle bu işe girmediklerini anlatmıştır. Ticari faaliyetlerinde kredi kullanan Mustafa Bey, bu konuda vicdanen rahatsız olduklarını ancak genellikle araç alımlarında kredi kullandıklarını bu konuda ise banka tercihlerinde faiz oranlarının etkili olduğunu ifade etmiştir.*

Görüldüğü üzere faiz ve kredi konusunda ister istemez bu sürecin içine girdiklerini ifade eden işadamları faiz kazancı elde etmekten imtina etmekte, ancak ticari hayatlarını devam ettirebilmek için ise kredi kullanmak zorunda kaldıklarını ve bunun karşılığında da faiz ödemek zorunda olduklarını ifade etmişlerdir. Kredi kullanımında ise tercihlerinin İslami banka ve finans kurumları olmadığını, esas belirleyici faktörün kredi faiz oranları olduğunu dile getirmişlerdir. Kredi kullanımını ise daha çok mal veya araç alımlarında tercih ettiklerini söyleyen Mustafa Bey bu durumu; örneğin 50 bin TL.'ye alacakları bir araç veya malı kredi kullanarak 60 bin TL. almanın krediyi nakit olarak ele almak yerine daha tercih edilebilir olduğunu, hatta malı veya aracı vadelenendirerek satın almış gibi değerlendirecek vicdanen kendilerini rahatlatmaya çalıştıklarını dile getirmiştir.

Devletin ekonomi alanındaki etkinliğinin azalması, bu alanın temel aktörleri durumuna gelen işadamlarının siyasal otoritenin genel eğilimlerine karşı yeni bir söylem geliştirmelerine neden olmuştur. O zamana kadar siyasal mücadele alanına hiç çıkmayan işadamları kendi siyasal çıkarlarını koruyabilmek adına daha aktif

---

⁴ Mustafa Bey; Şirketlerini 1987'de kurduklarını, beş alanda ticari faaliyetlerini sürdürdüklerini ve 400 çalışanları olduğunu belirterek yaklaşık 10 yıldır kurumsal bir şirket olduklarını ifade etmiştir. Kurumsallaşma konusunda bir yıl boyunca yönetim danışmanlığı yardımı aldıklarını söyleyen Mustafa Bey, kendilerini dışarıdan iktidara yakın, muhafazakâr, gücü olan varlıklı, itibarlı ve sözü para eden bir şirket olarak gördüklerini söylemiştir. Kendisini demokrat, muhafazakâr, modern ve yeniliklere açık birisi olarak tanımlayan Mustafa Bey, ayın 20 gününü şehir dışı veya yurt dışında geçirdiğini, Koç gibi büyük şirketleri kendilerine örnek aldıklarını, yetkileri şirket içinde dağıttıklarını ve çocuklarının şirketlerini yönettiklerini ancak birbirlerine baba, oğlum veya kızım şeklinde değil, bey, hanım gibi sıfatlarla hitap ettiklerini belirterek bu durumun özel hayatlarında da böyle olduğunu, hatta bu konuda çocuklarının bazı zamanlarda serzenişlerinin bulunduğunu dile getirmiştir. Okumaya çok önem veren, frapan renkleri kullanmayı seven, şirket içinde yurtdışına seyahati teşvik eden ve bu konularda para harcamaktan çekinmeyen Mustafa Bey, yoksul aile çocuklarına burs ve yardım sağladıklarını, gençlerin evlenmesi konusunda maddi desteklerde bulduklarını, zekat, hayır ve kul hakkı konularına dikkat ettiklerini dile getirmiştir.

roller üstlenmişlerdir. (Beriş, 2008:37-38). Dolayısıyla toplumsal yapıda karşıt bir kamusal alanın şekillendiği yeni bir döneme girilmiştir.

Bu süreçte 1980'lerden itibaren Türkiye bir yandan dünya ekonomisine daha fazla eklenmeye çalışırken, diğer taraftan İslami ekonomi anlayışının ilk örnekleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Merkezde değilse de, çevrede ortaya çıkmaya başlayan bu girişimler Kayseri, Konya gibi kentlerde kendini göstermiştir (Akarçay, 2009:192). Dolayısıyla son otuz yılda ihracata yönelik ekonomik stratejinin benimsenmesi neticesinde Türkiye ekonomisinde yaşanan büyük değişimle birlikte sanayileşme süreci tüm Anadolu'ya yayılmış, mamul mallar ihracatı Anadolu kaplanları olarak anılan Gaziantep, Denizli, Kayseri, Malatya, Konya, Çorum gibi kentlerin önemli birer sanayi merkezi haline gelmelerini sağlamıştır. Bu yeni sermaye sınıfının sahip olduğu şirketler ile Türkiye'nin toplam ihracatında mamul malların payı yüzde 90'nın üzerine tırmanırken, İslami sermayenin palazlandığı bu kentler küçük ve orta ölçekli aile işletmeleri şeklinde ve düşük ücretli ayrıca önemli bir bölümü sosyal güvenlik kapsamı dışında kalan tekstil, gıda ve giderek diğer emek yoğun dallardaki ihracatta önemli pay sahibi alanlarda boy göstermeye başlamışlardır. Bu süreç 1930'lardaki devletçilik ve 1960'lar ile 1970'lerdeki özel sektörün başını çektiği ithal ikamesinden sonra Türkiye'nin sanayileşmesinde üçüncü aşama ya da dalga olarak görülebilir. 1970'li yıllarda Marmara bölgesi merkezli sanayileşme, korumacılık sayesinde ilerlerken dönemin sanayicileri Ortak Pazar'a katılmak konusunda istekli değillerdi. 1980'ler sonrasında devlet desteği olmadan, büyük ölçüde kendi yağlarıyla kavrularak ihracata yönelen Anadolu Kaplanları ya da diğer bir deyişle İslami sermaye sınıfı kapsamındaki sanayiciler, ekonominin dışı açılmasına ve Avrupa Birliği ile bütünleşme sürecine daha olumlu bakmışlardır (Pamuk, 2007:14). Bu durum İslami sermayenin küresel ekonomiye entegrasyonu bakımından seküler bir temele dayanan ekonomik yapının doğal bir sonucu, rasyonel eylem bakımından anlamlı bir yansıması olmuştur.

Ortaya çıkan söz konusu bu şirketler, işletme büyüklükleri, faaliyet alanları ve şirket türleri gibi konular bakımından birbirlerinden ayrılmakla beraber bu şirketlerin bir kısmı doğrudan tarikat ve cemaatlerin kontrolünde hareket etmiş, diğer bir kısmı ise sermayesi geniş bir tabana yayılan çok ortaklı işletmelerden oluşmuştur. Ancak burada çalışma kapsamında ele alınan kesim ise Anadolu'da yerleşik dindar veya muhafazakâr işadamlarının sahibi bulunduğu ticari işletmeler olmuştur. Bu kategoriye giren şirketlerin temel özelliği ise, iktisadî rasyonalitenin gereklerine uygun şekilde kâr elde etmenin birincil amaç olması ve kârın toplumsal ya da dinsel değil, kişisel amaçlarla kullanılması olmuştur. Daha çok aile işletmesi görünümünde olan bu şirketler, ürettikleri mal ve hizmetlerle, sadece belirli bir grubun üyelerine değil, çok daha geniş kitlelere ulaştırmayı amaçlamışlardır (Beriş, 2008:39).

İş hayatında daha çok 1980'lerde ortaya çıkmaya başlayan bu iş adamları yaşanan sosyo-kültürel değişimle birlikte bu yeni toplumsal kurguda önemli aktörler olarak Türkiye ekonomisinde rol oynamışlardır (Sevgisunar, 2008-2009:153). Özallı yıllar olarak da anılan bu dönem de Özal'ın ekonomik açıdan liberal tutumuyla

siyasal açıdan muhafazakâr tavrının birleşmesi bu sermaye grubunun önünü açmıştır. Dolayısıyla çoğu Anadolu kentlerinde örgütlenen bu “İslami burjuvazi” liberal ekonomik politikalar ile muhafazakâr siyasetçilerin kendilerine verdiği desteklerden yararlanarak bu alanın yeni oyuncularını sahneye çıkmışlardır. Bu süreçte her iki farklı işadamları grubu, siyasal iktidarla olduğu kadar birbirleriyle de mücadele içinde olmuşlardır (Beriş, 2008:37-40). Bu durum Weber’in iktisadi anlamda ortaya koyduğu rasyonel eylem yaklaşımıyla örtüşmektedir. Kendi aralarında ortaya çıkan bu tür bir rekabeti ya da ticaret felsefesini İslami sermayenin İslam’ın kriterleriyle birlikte ya da bu kriterlerden ziyade kapitalizmin argümanlarıyla biçimlendiği ya da çıkışı itibarıyla İslami esaslar temelinde şekillendiği ancak zaman içerisinde kapitalizmin argümanlarıyla yapılandırıldığı bir durum olarak değerlendirilebilir.

Bu süreçte 1980’lerde güçlenen burjuvazinin bu yeni oluşumu “İslami Sermaye”, “Yeşil Sermaye” veya “Anadolu Kaplanları” gibi tanımlamalarla ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu tanımlardan daha çok “Anadolu Kaplanları” ifadesi işadamları tarafından kabul görmüş, “İslami Sermaye”, “Yeşil Sermaye” ya da “İslami Burjuvazi” gibi tanımlamalara hoş bakılmamıştır. Buna rağmen görüşmecilerden Mustafa Bey bu konu da kendisini İslami bir burjuva olarak tanımlamış, diğer görüşmecilerden farklı bir profil çizmiştir.

“İslami burjuvazi” tanımlaması yerine “Anadolu Kaplanı” ifadesini tercih eden Salih Bey; herhangi bir dini cemaatle bağlantıları olmadığını, haram yemek istemediklerini ifade etmiştir. Yurtdışında off-shore şirketlerinin bulunduğunu ifade eden Salih Bey, Musevi veya Hristiyan bir işadamlarıyla da ortak olabileceklerini ancak mümkünse dindar bir ortağı tercih ettiklerini söylemiştir. Şirketlerinden birinin hastane olarak faaliyet gösterdiğini, burada 180 kişinin çalıştığını, bunların içinden ise 20 kişinin, 44 doktordan ise sadece 2 kişinin oruç tuttuğunu anlatmıştır. Yerim içerim ama israf etmem diyen Salih Bey, İslam’ın şartlarını analiz ederek, şartlarının aslında üç olduğunu, zengine ise beş olduğunu, bunların ise hac ve zekât olduğunu, dolayısıyla bu iki şartın İslam’ın görünmeyen şartı olan “zenginliğe” bağlı olduğunu ifade etmiştir. İslam ve kapitalizm arasındaki ilişkiyi bu şekilde bağlayan ve zengin olmak gerektiğini ifade eden Salih Bey, ticaretin kuralları olduğunu ve bu kuralların inanana da inanmayana da aynı şekilde işlediğini, esas olanın ise bu şartlara (ticarete) yaklaşımda olduğunu onun için çalıştıklarını söylemiştir. İşletmeye, işadamları burjuva diye bakmanın doğru olmadığını söyleyen Ahmet Bey ise, iş bilenenin kılıç kuşananıdır, işini bil yeter diyerek bir Hristiyan veya Yahudi işadamları ile de ticaret yapabileceklerini, gerekçesini ise “yaratılanı yaratandan ötürü” sevdiklerinden kaynaklandığını söylemiştir. Türk müteşebbisinin kabuğunu kırdığını ifade eden Ahmet Bey, örneğin bir yan da 100.000 TL.’ye bir ipek halı, diğer yanda ise 1.000 TL.’ye fabrika halısı olsa ve parası varsa ipek halıyı almayı tercih edeceğini bunun ise lüks tüketim anlamına gelmeyeceğini hatta israf dahi olmayacağını belirtmiştir. Kendisine “İslami burjuvazi”

*tanımlamasının oturduğunu söyleyen **Mustafa Bey** ise, Ahmet ve Salih Bey'e göre bu konuda daha rahat bir tutum sergilemiş, kendisini İslami burjuva olarak nitelendirmekten çekinmemiştir. Hatta İstanbul'da biri Hristiyan diğeri Yahudi bir işadamiyla iş ortaklıklarının olduğunu söylemiş, bu konudaki tutumunu örneklendirmiştir.*

Zor koşullarda ayakta kalıp birikim yaptıkları için zaman zaman Anadolu Keçileri olarak da tanımlanan Anadolu Kaplanları Türkiye'de kapitalizmin dolayısıyla sermaye birikiminin Anadolu'ya yayılmasını (saçılmasını) sağlayan bir fonksiyonları olmuştur. Sermayenin sosyalizasyonu yani sermaye ilişkilerinin yayılıp derinleşmesi anlamına gelen saçılma, Swingewood'un deyimiyle rizomatik coğrafi konumlar⁵ üretmiştir. Peki rizomatik coğrafi konumlar üreten dinamikler nelerdir? Bunlar "Anadolu sermayesi" olarak adlandırılan ve "sonradan birikim sürecine giren ve alan ekonomilerinde yer alan, uluslararası piyasa ile eklemlenen işletmelerdir (Erkan, 2008:39). Çoğu hizmet, üretim ve ticaret sektörlerinde yoğunlaşan ve giderek Anadolu içlerine saçılan bu sermaye sınıfı faaliyet alanları ve ürün çeşitleri açısından incelendiğinde "laik karakterli" diğer şirketlerle aralarında bir fark bulunmadığını, asıl farkın şirket sahiplerinin dinsel kimliklerine sıkıca sarılmalarında ortaya çıktığını göstermektedir (Beriş, 2008:40). Dolayısıyla burada bireysel manada dindar iş adamlarının sahip oldukları dini hassasiyet ve vecibelerinin davranışsal olarak ticari aktivitelerine yansımaları oranında bir sınıflandırma söz konusudur. Ancak bu durum sadece görünüşle değil ticari faaliyet içerisinde sergilenen ifadelerle, eylemlerle ve girişimlerle anlamlıdır. İşte o zaman İslami manada bir tanımlama daha anlaşılabilir olacaktır.

Toplumun bu muhafazakâr kesimi yani Anadolu Kaplanları kapitalist ilişkiler ağı içerisinde yer alıp zenginleştiğiçe "İslami Sermaye" adına bir dünyevileşme eğilimi de ister istemez kaçınılmaz olmuştur. Zaten yaygın bir şekilde paylaşılan sermayenin renginin ve milli bir kapitalist anlayışın günümüz küresel ekonomik yapısı içerisinde mümkün olamayacağı görüşünün giderek belirginleşmesi (Akarçay, 2009:196-197) de bunu göstermektedir.

Bunun yanında İslami değerlere son derece bağlı ve yoksulluğu giderek derinleşen muhafazakâr halk kesimleri ile İslami burjuvazi arasında giderek belirginleşen bir kopuş süreci de söz konusudur (Akarçay, 2009:181). Bu bağlamda, İslami sermaye sınıfı ile aynı muhafazakâr değerleri ve İslami hassasiyetleri paylaşan kesimler arasında, ticari alanda elde edilen gelişmeler nedeniyle ciddi gerilimler ve çelişkilerin ortaya çıktığını da göz ardı etmemek gerekir.

Türkiye'de Tanzimat'la birlikte oluşturulan burjuva sınıfı ile "zengini daha zengin, fakiri daha fakir yapan" sistemin müslüman iş adamlarının çalışma ilişkilerini de etkilediğini hatta bu konuda Müslüman işadamlarının İslami prensiplere pek riayet etmediklerini söyleyen İslam hukukçusu Hayreddin Karaman, Türkiye'nin her

⁵ "Binlerce atomistik aktörün hareketlendirdiği moleküler sermaye hareketleri, karmaşık ve iç içe geçmiş bağlantı ve düğüm noktalarından oluşan **rizomatik** coğrafi konumlar üretmektedir" (Swingewood'dan Aktaran Erkan, 2008:39).

geçen gün 'sosyal devlet' modelinden uzaklaştığını ve dindar işverenlerin de İslam'ın gereklerini yerine getirmediğini ifade etmiş ve konuyla ilgili şunları söylemiştir.

"Ülkenin herhangi bir yerinde bir insan açsa açıkça devlet bundan sorumludur, bunun çaresini bulmakla yükümlüdür. Bu çareyi bulurken işyerinin kapanmasına, müteşebbisin iflas etmesine, rekabet gücünün yok olmasına sebep olmamalısınız. Burada çok ince bir denge var .... İslam'da bir işveren, çalıştırdığı bir kişiyi, kardeşi, Allah'ın bir emaneti olarak telakki eder. Peygamber efendimizin, 'Çalıştırdığınız insanlara yediğinizden yedin, giydiğinizden giydirin, onlara güçlerinin yetmeyeceği işleri yüklemeyin, şayet yüklerseniz yardım edin.' Buyruğu her Müslüman için Kanun gibidir. Dindar iş adamlarının İslami bir işçi-işveren ilişkisi kurma gayretleri yok .... Ben öyle Müslüman zenginler görmüşümdür ki, kendilerine İslami birtakım kuralları anlattığımda 'O olmaz, biz yapamayız.' demişlerdir. 'Ama bu Allah'ın emri, İslam'ın gereği' diye konuştuğumda, 'Yok canım, o başka bu başka' demişlerdir." (09.06.1994 Tarihli Milliyet Gazetesinden Aktaran Özdemir, 2010:41).

Özellikle küçük işletmelerde kar elde etmek için sigortasız işçi çalıştırılması konusunda MÜSİAD'lı iş adamlarının işçilerini sigortalı çalıştırmalarıyla övünmeleri ve bayram, yılbaşı, cenaze, hastalık, askerlik, düğün dernek vb. ekstra harcama gerektiren durumlarda işçilerine yardımlarda bulunmayı önemli bir vazife olarak görmeleri (Özdemir, 2010:42) esasen dindar ve muhafazakar bu iş adamlarının dinsel emir ve telkinler doğrultusunda hareket ettikleri, etmeye çalıştıkları yönünde bir düşünceyi ortaya çıkarmış, ancak buna karşın diğer hususlarda kapitalizmin gerekleri ve dayatmaları nedeniyle bu kimlikleriyle örtüşmeyen ya da örtüşmeyecek tavır, tutum ve davranışlar içerisine sürüklenmelerine neden olmuştur. Bu konuda tartışmalı ve farklı bir değerlendirmede bulunan Mustafa Bey bu elit kesim içerisinde yer alan ilginç bir örnek olarak şu açıklamada bulunmuştur.

*Gereği yapıldığında İslam ve kapitalizmin örtüştüğünü söyleyen **Mustafa Bey**, parayı doğru yerde kullanırsanız kapitalizmin (sermaye ve kapitalist olmak) güzel bir şey olduğunu, kapitalizm fakiri görmezden gelip bana ne der ise ve üstüne onu ezmeye kalkarsa kötü olacağını, bu nedenle kendisinin rasyonel vicdani bir kapitalizmden yana olduğu ifade etmiştir.*

Dindar kimlikleriyle tanınan bu işadamları içerisinde iş hayatında yanında çalıştırdıkları kişilerin inanç ve ibadet konularında Salih Bey ve Mustafa Bey genelde teşvikçi olduklarını ancak çalışanlarının büyük oranda dini ritüel ve hassasiyet konularında yeteri kadar hassas olmadıklarını, bu anlamda dinin bireysel tercihler bağlamında daha çok yaşandığını ortaya koymaktadır. Çalışanlarının dindar olup olmama yönündeki görüşleri noktasında görüşme yapılan işadamları şunları ifade etmişlerdir.

*İşe alım sürecinde, alacakları kişilerin dindar olmalarına dikkat ettiklerini söyleyen **Salih Bey**, kişilerin işe alımında referanslarını önemsediklerini, dini duyarlılıklarının çalışmalarında etkili olduğunu ifade etmiştir. Bunun sebebinin ise*

*adil olmak, hakka riayet etmek vb. durumlarda kendini gösterdiğini, örneğin şirket çalışanlarından birisinin 15 dakika telefonla konuşmasının hırsızlıkla aynı anlama geleceğini, çünkü o kişinin çalışması gereken mesai saatinde zamandan çaldığını, bu konu da dindar kişilerin daha hassas olacaklarını düşündükleri için onları tercih ettiklerini anlatmıştır. Salih Bey yanında çalışan kişilerin namazlarını kılmalarını önemsediklerini, Cuma namazlarına ise herkesin gittiğini ifade etmiştir. **Ahmet Bey** ise, çalışanlarının dindar olmasının kendileri için önemli olmadığını esas önemli olanın işinin ehli olup olmadığının olduğunu söylemiştir. İnancın kişinin Allah'la arasındaki bir durum olduğunu, ancak çalışanlarının genel olarak ibadetlerini yerine getirdiklerini buna karşın oruç tutmayan işçiler için ise ramazan ayında dahi öğle yemeği çıkardıklarını ifade etmiştir. **Mustafa Bey** ise, çalışanlarının ehil olmasına dikkat ettiklerini, hatta dindar kimliklerine rağmen şirket merkezinde çalışan 30 kişinin 20'sinin ise oruç tutmadığını dile getirmiştir.*

İslami Sermayenin Siyasal ve Ekonomik Sembolleri, AK PARTİ ve MÜSİAD

1980'li yılların ortalarından itibaren faizsiz bankacılık veya İslam bankacılığı ile başlayan ve giderek güçlenen İslami sermayeden daha önceleri bunların desteğini isteyen siyasi partiler varken ilerleyen yıllarda bu sermaye grubuyla bire bir ilişkiye giren partiler doğmuştur. Örneğin Demokrat Parti ve Adalet Partisi bu kesimlerden destek isteyen ve bunları destekleyen partilerken Refah Partisi bire bir ilişki ile bu kesimlerin partisi olmuştur. Dolayısıyla İslami burjuvazinin siyasi can suyu buradan gelmiştir. Böylece İslami sermaye hem iç ve dış pazarlardaki büyük talep, hem de gelişen teknoloji ve yetiştirilen insan sermayesi ile 1990'lı yıllarda şirketleşme ve kurumsallaşma sürecine girmiş, dünün yerel ya da taşradaki mümessil ve acentaları zaman içerisinde ülkenin her bir tarafında boy göstermeye başlamışlardır (Altay, 2000:65-66).

Anadolu geçişinden kaplana dönüşen ve Anadolu sermayesinin ilginç bir örneği olan Sanko Holding'in Başkanı Abdulkadir Konuk'un sermayenin yoğunlaşması sonucunda tekstil sektörü sayesinde artan sermaye birikiminin değersizleşmemesi için enerji ve inşaat gibi yeni alanlara yönelmelerini, "gözümüz açıldı" şeklinde ifade etmesi, açılanın sadece bir bilinçlenme olmadığını, elde değerlendirilmesi gereken bir sermaye birikiminin olduğuna işaret etmektedir. Sermayenin daha güçlenmesi ve kristalize olması, sermayeler arası ilişkilerin hem ulusal ve hem de uluslararası ölçekte yoğunlaşarak artmasına neden olduğu ölçüde, sınıf içi uzlaşma ve çelişkileri de yine farklı ölçeklerde (yerel-ulusal-uluslararası) ve farklı alanlarda (faiz, döviz kuru, teşvikler, vergiler ve benzeri) artırmaktadır (Erkan, 2008:41). Bugünkü siyasal iktidarın dünya ekonomisine eklenme çabası Türkiye'deki İslami sermayeyi başka hiçbir siyasal parti döneminde olmadığı kadar, AK Parti iktidarı döneminde merkezi ekonomi içinde önemli bir konuma yükseltmiştir. Böylece AK Parti iktidarı döneminde (2002-2012) İslami sermaye grupları özellikle merkez dışındaki kentlerde yoğun bir biçimde gelişmiş, kendilerine has bir burjuvazi sınıfı oluşturmuşlardır (Akarçay,2009: 185).

Bu dönemde İslamcı hareketin Müslüman kimliği kolektif bir biçimde yeniden oluşmuş, toplumsal aktörler olarak ortaya çıkmıştır. 80'lerden itibaren hız kazanan bu İslamcı hareketlerin siyasi yükselişinin ardında yeni grupların yukarıya doğru toplumsal yükselişi ve toplumsal katılımı vardır. Bu nedenle İslamcı hareketleri toplumdan dışlanmış, eğitimsiz, işsiz ve geleceksiz grupların bir protesto hareketi olarak görmemek gerekir. Hatta kentli ve okumuş yeni bir Müslüman çehresi belirmeye başlamıştır denilebilir. Söz konusu eğitim yoluyla toplumsal olarak yükselen, kentlileşen, modern mekânlarda yerini alarak normatif değerlerin üretimine katılan ve bu anlamda toplumsal değişime yön veren İslamcı bir hareketten bahsedilebilir (Göle, 2011:172). Bu İslamcı hareketin “aydınları batı dünyasının içerisinden gelen modernizm tartışmalarını takip ederek batı dünyası karşısında siyasal rejimsel naif bir tepki oluşturmaktan ziyade ibreyi dünyayı anlamaya doğru kaydırmışlardır” (Göle, 2011:148). Böylece 1980 sonrasında sosyo-kültürel ve ekonomik alanda yaşanan değişim İslamcı hareketin küresel süreci anlama, dahası o rüzgâra paralel attığı adımlarla büyümüştür.

1950’de Demokrat Parti’nin iktidara gelmesinden sonra köylerden şehirlere doğru başlayan iç hareketlilikle birlikte köylü Müslümanlığının şehirlere taşınması ise bu süreçte Türkiye Müslümanlığının şehirleşme yerine adeta bir arabeskleşme sürecine girmesine neden olmuştur. Bunun sonunda ise şehirlerdeki gecekondulaşmaya paralel bir “arabeskleşme” türü doğmuştur. Her türlü estetik ve kalite endişesinden yoksun bu İslami yaşam tarzı zaman içerisinde “cemaatleşme” hareketlerini ortaya çıkarmıştır. Böylece 1970’lere kadar İmam-Hatipler, Yüksek İslam Enstitüleri ve İlahiyat Fakültesi gibi hem laik hem de dini eğitim veren kurumlardan çıkan yarı köylü yarı şehirli Müslüman aydınlar zümresi bugün Türkiye’deki İslami gelişimin temel dinamiğini teşkil etmiştir (Ocak, 1999:125-126).

Öte yandan askeri darbe ertesinde kapatılan Milli Selamet Partisi yerine kurulan Refah Partisi, 1980’li yılların ikinci yarısından itibaren etkin bir örgütlenmeye gitmiş, 1980 sonrası değişen iktisadi politikalar sonucunda giderek yoksullaşan kentli alt sınıfları mobilize etmiş, 1980 darbesinin güçsüzleştirdiği sol hareketin neden olduğu boşluğu düşük ücretli kesimlere sahip çıkarak doldurmayı başarmış, diğer taraftan İslami kesime dahil girişimcilerle siyasal kadrolar arasında kurduğu bağlantıyla İslami bir sermayedar çevrenin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Cumhuriyetin marjinalleştirdiği İslami kesim 1990’lı yıllara gelindiğinde ise artık bir “karşı-elit” grubu oluşturmuş, siyasal iktidar odaklarında önemli bir yere ulaşarak kendi basın yayın organlarıyla sesini duyurmaya başlamıştır. İktisadi bir dayanışma ağı kanalıyla küçük esnafından büyük sermayedarına kadar güçlü ve örgütlü bir ekonomik altyapıya sahip olan bu yeni sermaye grubu “İslami yaşam tarzını” savunan aydınlarıyla Türk modernleşmesinin yeniden sorgulanmasını sağlamışlardır. Bu süreçte Cumhuriyet tarihinde ilk defa İslami kesim marjinal olmaktan çıkmış, ulaştığı siyasi ve ekonomik gücün sonucunda iktidara kadar yükselmiş, mobilize ettiği kitle İslam’ı kamu yaşamının içine çekmiştir (Toprak- Çarkoğlu, 2000:2-3).

Bu dönemde İslami kesimin iktidara gelişi esasen 1980'lerin ikinci yarısından itibaren uzun vadeli iktisat politikalarını izlemeyen koalisyon hükümetlerinin bütçe disiplini sağlamakta başarılı olamamaları ve bütçe açıklarının iç borçlanma yoluyla finanse edilmesi stratejisinin yolsuzluklarla birleşmesiyle ortaya çıkan iç borç yükünün neticesinde gerçekleşmiştir. Yine bu dönemde bütçe dengliği sağlanmadan sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılmasının, iktisadi dalgalanmaları arttırması ve 1990 sonrasında Türkiye iç ve dış kaynaklı dört büyük iktisadi krizle (1994, 1999, 2000, 2001) karşı karşıya kalmalarına neden olmuş, 1990'ların ortalarından itibaren Türkiye artık özerk iktisat politikaları izleme gücünü de kaybetmiştir. Mali sorunların da etkisiyle eğitime ayrılan kaynakların giderek düşürülmesi, uzun vadede politika seçeneklerini ve daha ileri teknolojilerin devreye sokulma şansını da azaltmıştır (Pamuk, 2007:13). Sonuçta yaşanan bu krizlerin ardından 3 Kasım 2002'de AK Parti iktidara gelmiştir. Ahmet İnel'in kültürel olarak muhafazakâr, siyasal açıdan milliyetçi ve otoriteryan, ama ekonomik açıdan liberal "yeni orta sınıf"ın temsili açısından AK Parti'yi iktidara taşıyan 3 Kasım 2002 seçimlerinin önemli bir milat olduğu şeklindeki ifadesi oldukça anlamlıdır. AK Parti, küçük ve orta ölçekli firmaların ihtiyaç duyduğu üretimde artış, ekonomik stabilite ve büyüme gibi hedeflere ulaşma yönünde çaba harcayacağını güvencesini vermiş, böylece AK Parti ile İslami sermaye çıkarlarını doğrudan birbirlerine eklemişlerdir (Beriş, 2008:42). Bu süreç sonunda "milli görüş" geleneğinden kopan ve "yenilikçi" hareket içinde muhafazakâr demokrat söylem geliştiren AK Parti'nin Avrupa Birliği'nden yana olması, liberal ekonomi politikalarını benimsemesi MÜSİAD'ın da çizgisini yeniden gözden geçirmesine neden olmuştur. Dolayısıyla MÜSİAD'ın 1990'larda Refah Partisi ile var olan organik bağı 2000'lerde AK Parti ile gerçekleştirilmiştir (Akarçay, 2009:195). Değişen ekonomik ve siyasal konjonktüre paralel hareket eden MÜSİAD günümüzde serbest piyasa ekonomisinin yani neo-liberal ekonomi politikalarının başat savunucusu haline gelmiştir (Akarçay, 2009:194). MÜSİAD'la ilgili olarak,

*MÜSİAD'ın gerçek kimliğine 2002'de kavuştuğunu söyleyen **Mustafa Bey**, AK Parti ile MÜSİAD arasındaki ilişkiye değinerek MÜSİAD'ın TÜSİAD'ın gücünü % 20-30 oranında kırdığını ve yastık altındaki paranın su yüzüne çıkarak MÜSİAD üyeleri ile ortaklıklar yaptığını ve 2002'den sonra ise hükümetin MÜSİAD'ı desteklediğini, bu sayede 2002'den sonra MÜSİAD'ın açıldığını zaman içinde ise MÜSİAD'ın üyelerini kendisinin seçmeye başladığını ifade etmiştir.*

Türkiye'de AK Parti siyasal anlamda muhafazakâr bir yapıda olsa bile ekonomi politikaları açısından değerlendirildiğinde beklenmeyecek ölçüde liberal bir tavır sergilemiş, bu bağlamda dünya ekonomisi ile eklenme çabası içinde kapitalizmin bütün küresel aktörleri ile barışık bir ilişki geliştirmiştir. Bir taraftan Avrupa Birliği ile tam üyelik müzakereleri yaparken, diğer yandan Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu gibi küresel kuruluşlarla kriz öncesinde olduğu gibi, kriz sonrasında da işbirliği içinde olan AK Parti, geçmişten bugüne taşıdığı İslami çizgideki ekonomi anlayışını kapitalizmin ruhu ile birleştirebilme başarısını

gösterebilmiştir. Bugünse bu süreç devam etmektedir (Akarçay, 2009:184-185). AK Partinin iktidara gelmesine, neoliberal dönüşüm sürecinin ülkede neden olduğu hem uzun hem de kısa vadeli siyasi ve iktisadi krizlerin ve finans piyasaları ile uluslararası finans kuruluşlarının ortak disiplini altında uygulanmakta olan neoliberal politikaların 2000'lere kadar iktidara gelen farklı siyasi partileri tabanlarından kopartarak gözden düşürmesinin 2002'de AK Parti'nin iktidara gelmesinde güçlü bir etken olmasına (Karaaslan, 2011:104-105) öte yandan bu süreci serbest piyasa sisteminin gerekleri doğrultusunda devam ettirebilme kabiliyetinin ise AK Parti'nin uzun soluklu bir iktidarı elinde tutmasına yol açtığı söylenebilir.

Sonuç

1980 sonrasında yaşanan toplumsal ve ekonomik gelişmeye paralel olarak İslami kesim siyasal platformda da geliştirdiği söylem ve filleriyle ekonomi alanında yeni bir elit kesimin doğuşunu hazırlamıştır. Modernleşme sürecinin yeni aktörleri olarak ortaya çıkan bu sermaye sahipleri, son otuz yıla damgasını vuran bir dönüşümün temsilcileri olmuştur. Ancak her ne kadar bu aktörler İslami esaslar ekseninde bir hareket olarak ortaya çıksa da küreselleşmenin ve kapitalizmin kriterlerine entegre olmakta bir sıkıntı çekmemiştir. Bu durum Türkiye'deki ekonominin seküler bir hüviyete sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla ortaya çıkan tabloda, sermayenin bir renginin olamayacağı aksine sermayenin kendi kriterlerini dayattığı bir şartlar manzumesi daha belirgin gözükmemektedir. Ancak söz konusu bu sermaye sahiplerinin dini inanç ve hassasiyetleri üzerinden bir hayat tarzının şekillendiği, bununda laik kesimin yaşam tarzından sadece bariz unsurlar üzerinden farklılaştığı söylenebilir. Bu noktada kendine has modası, sosyal alanları, finans alternatifleri, eğlence ve tatil seçenekleri gibi hususlarla diğer kesimlerin insan profilinden çok da uzak olmayan bir elit kesimden bahsedilebilir. Ancak bu kesimin temsil ettiği İslami sermaye, görünüm itibarıyla baskın bir profil sunmakla birlikte esas itibarıyla Türkiye ekonomisi içerisinde tam anlamıyla hakim bir konuma ulaşmamıştır. Çünkü TÜSİAD'ın verileri incelendiğinde milli burjuvazinin sembolü haline gelen TÜSİAD'ın yaklaşık 600'ün üzerinde üyesi ve 3500'ü aşan şirket sayısı ile ortaya koyduğu katma değer (kamu faaliyetleri dışarıda bırakıldığında) TÜSİAD'ın Türkiye'de oluşturulan katma değerinin yaklaşık yarısını elinde bulundurduğu göstermektedir. Bununla birlikte dış ticaret rakamlarına bakıldığında ise (enerji ithalatının dışarıda bırakılması durumunda) TÜSİAD'a üye kuruluşların toplam dış ticaretin yüzde 80'ini gerçekleştirdiği görülmektedir. Ayrıca tarım ve kamu dışında kalan kayıtlı çalışanların yüzde 50'sinin TÜSİAD üyelerince istihdam edilmesi iş dünyasının bu kanadının sivil toplum örgütü olarak sürdürmekte olduğu gücünü ortaya koymaktadır. Türkiye'nin önde gelen büyük firmalarının TÜSİAD üyesi olması, hatta dindar kimlikleri ile tanınan bazı büyük firmaların dahi TÜSİAD üyesi olmaları, sermayenin ideolojik ve dinsel gerekçelerden ziyade serbest piyasa sistemi dâhilinde hareket edildiğini göstermektedir. Ancak TÜSİAD karşısında hitap ettiği kitle ve zihniyet dünyası anlamında 1980 sonrasında Türk modernleşme

sürecinin başat taşıyıcıları olan İslami Burjuvazi, siyasetten ekonomiye, eğitimden sivil toplum örgütlerine kadar Türkiye'nin muhafazakâr değerler manzumesinin bir tezahürü olarak doğmuş ve Türk modernleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Türk modernleşmesinin bu yeni aktörleri üstlenmiş oldukları rollerle birlikte çevreden merkeze taşınmakta olan muhafazakâr ve dindar kitleler üzerinde etkili olmuşlar, böylece çevrenin toplumsal yapıda meydana gelen/gelecek olan sosyo-ekonomik ve siyasal süreçleri içerisine girmesinin yollarını aralamışlardır.

Kaynakça

Akarçay, E. (2009). Türkiye'de İslam ahlakı ve kapitalizmin ruhu (olabilir mi?). *VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi, 6. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı*, Didim/Aydın. http://www.sosyolojidernegi.org.tr/kutuphane/icerik/akarçay_erhan.pdf. (Erişim Tarihi: 03.03.2012).

Altay, N. O. (2000). Türkiye'de iktisadi dönüşümlerin sosyo-ekonomik sonuçları üzerine bir deneme, *DEÜ İİBF Dergisi*, 15(2). <http://iibf.deu.edu.tr/deuj/index.php/cilt1-sayi1/article/view/92>. (Erişim Tarihi:03.03.2012).

Ataay, F. (2001). Türkiye kapitalizminin mekansal dönüşümü, *Praksis Üç Aylık Sosyal Bilim Dergisi*, <http://praksis.fisek.com.tr/ataay01b.php>. (Erişim Tarihi: 14.04.2012)

Beriş, H. E. (2008). Türkiye'de 1980 sonrası devlet sermaye ilişkileri ve parçalı burjuvazinin oluşumu, *Ekonomik Yaklaşım*, 19(69). <http://www.scopemed.org/?jft=94&ft=94-1395738705>. (Erişim Tarihi:03.03.2012).

Erkan, H. (2008). Entegre sistemler bağlamında Türkiye'nin ekonomik dönüşüm süreçleri ve geleceğe yönelik gelişimi. *II. Ulusal İktisat Kongresi, Türkiye'nin İktisadi Dönüşüm Süreci*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2008. http://www.deu.edu.tr/userweb/iibf_kongre/dosyalar/herkan.pdf. (Erişim tarihi: 14.04.2012)

Göle, N. (2000). *Melez desenler*. İstanbul: Metis Yay.

Göle, N. (2011). *Modern mahrem*. İstanbul: Metis Yay.

Karaaslan, F. O. (2011). *Muhafazakâr düşüncedeki değişim ve devamlılık: Adalet ve Kalkınma Partisi Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Ocak, A. Y. (1999). *Türkler, Türkiye ve İslam, yaklaşım, yöntem ve yorum denemeleri*. İstanbul: İletişim Yay.

Özdemir, Ş. (2010). İslami sermaye ve sınıf: Türkiye / Konya Müsiad örneği", *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 1(1). http://asosindex.com/journal-article-abstract?id=8455#.VCJhBvl_seg. (Erişim tarihi:24.03.2012)

Özlem, E. – Çetiner, Ö. (2009). 1980 sonrası Türkiye'de finansallaşma ve tüketim: Fordizm'in tutarlı bir alternatifi mi?. *Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi*, (17-19 Haziran 2009), Eskişehir.

Alper MUMYAKMAZ

Pamuk, Ş. (2007). *Dünyada ve Türkiye’de iktisadi büyüme, 1820-2005*. Ankara: Hazine Uzmanları Derneği.

Sevgisunar, M. K. (2008-2009). Cumhuriyetin ilanından günümüze Türkiye’de siyasal, sosyal ve kültürel hayatta yaşanan değişim ve dönüşümler. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 7(25). <http://www.egitimbilimtoplum.com.tr/index.php/ebt/article/view/230>. (Erişim Tarihi:14.04.2012)

Toprak, B. – Çarkoğlu, A. (2006). *Değişen Türkiye’de din, toplum ve siyaset*. İstanbul: Tesev Yay. <http://research.sabanciuniv.edu/5851/1/DegisenTRdeDin-Toplum-Siyaset.pdf>. (Erişim Tarihi: 10.09.2014)

Tüsiad (2014). <http://www.tusiad.org.tr/tusiad/verilerle-tusiad>. (Erişim Tarihi: 15.09.2014)

Weber, M. (1997). *Protestan ahlak ve kapitalizmin ruhu*. İstanbul: Hil Yayınları.